

РУСКАТА СЪВЕТСКА ЛИТЕРАТУРА У НАС В ГОДИНИТЕ МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ

Христо Дудевски

Революционният подем в периода 1918—1923 г. поставя настоятелно необходимостта от издаването на повече марксистическа литература, и то предимно книги, публикувани вече в младата Съветска република. И съвсем естествено и на първо място нашата партия пристъпва организирано към превеждането и разпространението на Лениновите трудове — „Държавата и революцията“ (1919), „Империализмът като най-последна фаза на капитализмът“ (I изд. — 1919, II изд. — 1932), „Комунизмът и съветската власт“ (1919), „Левичарството, детска болест на комунизма“ (I изд. — 1920, II изд. — 1926), „Най-близките задачи на съветската власт“ (1920), „Пролетарската революция и ренегатът Кауцки“ (1920), „Материализъм и емпириокритицизъм“ (1930), „Какво да се прави?“ (1934), „Борбата на марксизма с ревизионизма и опортюнизма“ (1934) и много други още статии и брошури, намерили място в легалния и нелегалния партийен печат. Повечето от тия издания са дело на партийното издателство при кооперация „Освобождение“, където е организиран и специален отдел за художествена проза.

По същото време революционно мислещият и вече революционно действащ български читател активно търси и намира оригинална съветска литература. Съвременниците разказват, че тя се е доставяла главно през Берлин, чрез издателството на И. П. Ладичников и др. Така в България са широко разпространени номерата на Библиотека „Книга для всех“ (от 1 до 49), издание на „Мысль“ — по същество белоимигрантско издателство. Но в една от книжките — „Поэзия большевистских дней“ (№ 2—3, 1921) е поместена октомврийската поема „Двенадцать“ на А. Блок, стихове на С. Есенин, И. Еренбург и др. Като берлински издания проникват у нас стихосбирките „Маяковский для голоса“ (1923) и „Избранный Маяковский“ (издателство „Накануне“, 1923). Естествено в България се разпространяват и съветски издания, изпращани от Москва, Ленинград и Киев. Ето какво пише Георги Цанев:

„От тия години си спомням още пиесата на Маяковски „Мистерия Буфф“; сборката на Василий Казин „Рабочий май“ (1922), от която особено ни възхищаваха стихотворенията „Рубанок“ и „Гармонист“; повестта на Ю. Либедински „Неделя“ и др. Притежавах и някакъв сборник „Лавя“, чието съдържание (струва ми се, стихове) не си спомням. От мене го взе Каралийчев — после се загуби. През 1921 г. Крум Кюлявков ходи в Съветска Русия и донесе оттам книгата на Ал. Гастев „Поэзия рабочего удара“. Гастев тогава бе молен — ценеше се високо.“¹

Това усилено общуване със съветската художествена литература е прекъснато от преврата на 9 юни 1923 г. Деветоюнските палачи подлагат на огън и пълно инкриминиране всички прогресивни книги — на български и чужди автори, — като с особено настъргване унищожават произведенията на съветските писатели. Разгромена е кооперация „Освобождение“. По тоя повод Георги Бакалов излиза с нарочна статия.

„Заграбването и ограбването на кооперация „Освобождение“ — пише той — целеше главно загасяването на едно буйно пламнало огнище на работническа просвета. Благодарение на своята

¹ Г. Цанев. Непобедимата. — В: Съветската литература в България 1918—1944. Т. 1, 1961. С., БАН, с. 172.

организация, с многобройните разклонения във всички градове и в много от селата — по-големите — кооперацията можеше да достигне до самата маса от читателите и да проникне със своите издания веднага след тяхното излизане. Така тя доби възможността да осигури най-разнообразни издания, които нейното ръководство намираше за подходящи. Фактически най-крупното и солидно издателство в страната — кооперацията, освен многобройните периодически издания („Работнически вестник“, в. „Равенство“, сп. „Червен смях“, „Младеж“, „Народна армия“ — Х. Д.) пушаше почти всяка седмица по някоя книга или брошура. Най-малкият тираж на нейните книги бе 3000 екземпляра, който се равняваше с най-големия тираж на другите издателства. При това частните издателства трябваше да чакат изчерпването на някоя книга, докато кооперацията имаше гарантиран пазар на своите издания. Тя се явяваше като един централен разпределителен орган на идейната литература.¹

Читателят днес лесно се ориентира, че под „идейна литература“ Бакалов разбира единствено съветската. Именно срещу тоя все по-нарастващ авторитет на литературата на М. Горки и В. Маяковски, А. Блок и С. Есенин Цанковите шпицкоманди действаха най-безпоощадно. Въпреки тия жестоки мерки на фашистката власт интересът към съветската книга не само не отслабва, дори се засилва, откриват се нови форми и начини за нейното внасяне, провеждане и разпространение в България.

Достатъчно е да се каже, че за две десетилетия (1918—1938) въпреки вълчия закон за защита на държавата (ЗЗД), въпреки полицейския терор и преследвания на преводачи, издатели, печатари и читатели у нас излизат на български език такива произведения като „Дванайсетте“, „Скити“ и „На Куликовското поле“ на Блок, „Другар“ и „Инония“ на Есенин, „Наш марш“, „Гладът край Волга“ („Сволочи“), откъси от поемата „150 000 000“, „Първи май“ (Поетите са способен народ. . .), откъси от „В. И. Ленин“ и „Хорошо“ „Стихове за съветския паспорт“, „Юбилейно“, „Птичка божия“ на Маяковски, повестите „Виринея“ и „Тор“ (1930) на Л. Сейфулина, „Железният поток“ на А. Серафимович (1931), „Чапаев“ на Д. Фурманов, „Разгром“ на А. Фадеев (1932), „Цимент“ (1932) и „Енергия“ (1935) на Ф. Гладков, „Клим Самгин“, „Делото на Артамонови“, „Евсей Климов“, „Детство“, „В Америка“, „Моите интервюта“, „Владимир Илич“ (спомени), „Егор Буличов и другите“, „Разкази за героите“ на Горки, „Хармоника“ на А. Жаров, „Дон втори“, „На един дъх“ и „Испания“ на И. Еренбург, „Тихият Дон“ и „Разораната целина“ на М. Шолохов, „Щушима“ на А. Новиков-Прибой, „Аелита“, „18-та година“, „Петър I“, „Хиперболоидът на инженер Гарин“, „Златното ключе“ на Ал. Толстой, „Санаториум Арктур“ на К. Федин, „Самотна лодка се белее“ на В. Катаев (1941) и мн. др. През същия период „Майка“ на Горки претърпява три нови издания (1924, 1935, 1940).

Много са преводите, много са и преводачите. И всеки със своята творческа съдба. Специално ще се спира на Гео Милев.

Интерес към автори и произведения на съветската литература у него срещахме сравнително по-късно — последните месеци на 1920 г. Явно е, че обективни и субективни причини — редактирането на сп. „Везни“ (1919—1922), увлечението по Е. Верхарен и Е. Толер — задълго го задържат в кръга на модернистите. До десета книжка на „Везни“ (год. I) той продължава да отстоява принципите на експресионизма, но захващайки втората годишнина на списанието, временно „замлъква“ — достатъчен срок, за да определи новото си отношение към един поет като А. Блок. Така във втората книжка на „Везни“ (ноември 1920) Гео Милев публикува в свой превод глави (8, 9, 11 и 12) от поемата „Дванайсетте“. Два месеца по-късно той я превежда цялата и издава в отделна книжка. Литературния и обществен резонанс от тоя и други преводи, струва ми се, най-вярно е предал в спомените си Ламар: „В първите години след Октомврийската революция (1919—1922) нашата поезия навлезе в нов етап: преобладаваше символизъм и имаше много влияния от Запад. Но в същото време се явиха произведения като „Дванайсетте“ на Блок, „Скити“; дойде Есенин, яви се Маяковски със „150 000 000“. За мене това беше ново откровение. . .“²

Впрочем за самия Гео Милев *откровение* се оказва поезията на Маяковски, на която става първ преводач на български език и пламенен нейн пропагандатор. Нещо повече. От позицията

¹ Нов път, 1924, кн. 10.

² Съветската литература в България 1918—1944, т. 1, с. 169 (подчертаното от мен — Х. Д.).

на възторжен поклонник на новата руска литература, театър и култура скоро той се изявява и като техен защитник. Само един пример. През 1924 г. реакционерите на Запад особено засилват антисъветските клевети и измислици — това е достатъчен повод в революционния „Пламък“ (1924—1925) да се появи темпераментно и аргументирано написан отговор. „Днешното руско изкуство — заявява Гео Милев — не умира, не запада, а — напротив — заедно с цялата руска култура се развива в един исполински ръст и ни дава имена като Ал. Толстой, Маяковски, Есенин. . . , режисьори като Таиров, Мейерхолд. . . музиканти като Мясковский и мн. др.“ И още: „Излязоха от Русия писатели, художници и мислители; основаха се в Берлин няколко руски книгоиздателства: и цяла Европа бе наводнена от руски книги; френска и немска литература бледнеят днес пред това, което се хвърля в Европа като руска литература. И не само количествено, но и качествено. *От Русия се лансират школи и теории, за които западното новаторство не се е още досетило.* . . .”¹

Може би прекалях с цитатите, но го сторих съзнателно. Голяма е цената на това признание, направено от личност като Гео Милев. То респектира и днес със своята правота.

И друго, не по-малко важно заключение: докато Гео Милев стоеше на позициите на модернизма, това го откъсваше от изкуството на великите майстори от миналото, доколкото те бяха реалисти в широкия смисъл, обратно — отказът от естетиката на модернизма, обръщането гръб на индивидуализма като идеологическа основа на определен тип литература, го издигат сега на такава висота, от която той ясно вижда и правилно оценява не само наследството на *класика* Вазов (срв. също статиите му за Българското Възраждане), но много по-вярно разглежда творчеството на Ф. М. Достоевски, топло приветствува Ал. Толстой, Маяковски, Есенин, Таиров и Мейерхолд като съветски, социалистически творци. И това той постига в един непродължителен период от време — умениято да анализира и пресъздава литературните явления конкретно-исторически, от позицията на работническата класа.

Не смятам, че се отклоних от темата. За мен проблемите на художествения превод са комплексни и те трябва да се разглеждат в цялото им многообразие и динамика.

По-горе говорих за посредническата роля на партийното издателство към кооперация „Обсвобождение“ в издаването и разпространението на съветската книга — обществено-политическа и художествена — в периода 1918—1923 г. С годините ролята на посредника нараства. При това посредникът може да бъде индивидуално лице или колектив — списание, издателство и пр. Тия, които познават фактите, ще се съгласят с мен, че картината на издадената, както и на разпространената у нас в оригинал съветска литература в годините между двете световни войни би изглеждала бедна и непълна ако не се изтъкне дейността на други две партийни издателства — „Нов свят“ и „Българска книжнина“ — първото се възглавява от Стоян В. Стоименов, второто — от Драгой Коджейков. И двете правят изключително много за превеждането и разпространението на обществено-политическата, научната и художествената съветска литература. Освен тях немалка посредническа и издателска дейност развиват в различно време тъй нар. „библиотеки“ към различни списания. Например в „Нов път“ на Г. Бакалов на читателя се предлагат в български превод книгите: „Руската поезия вчера, днес и утре“ от В. Брюсов, „Един миг“, разказ от В. Короленко (с предговор от Роза Люксембург), „Карл Маркс“, кратък очерк от В. И. Ленин и пр.² Друго списание на Бакалов препоръчва: „Майка“, „Егор Буличов и другите“, „В Америка“, „Моите университети“ на М. Горки, „Маркс и Енгелс“ на Ленин, „Разказ за седемте обесени“ на Л. Андреев и т.н.³

Трябва да подчертая, че повечето от тия издания са авторски или излизат на български при най-близкото участие на Г. Бакалов. В това отношение заслугите му са огромни. Отдавна са получили международно признание. В некролога, поместен в „Литературная газета“, се казва: „В София е починал известният български критик, публицист и историк на литературата Георги Бакалов. . . Той беше един от активните дейци на прогресивния фронт. Превеждал е и издавал

¹ Гео Милев. Избрани произведения. С., 1965, т. 2, с. 233 (подчертаното от мен — Х).

² Нов път, кн. 3, 20 декември 1924 (вж. гърба на последната корица).

³ Звезда, кн. 18, 18 април 1933 (вж. гърба на последната корица).

руските класици, много е направил за популяризирането в България на Горки и други съветски автори.¹

Тук е мястото да отбележа издания през 1938 г. сборник с избрани стихотворения и поеми на Н. А. Некрасов „Мъст и печал“ под редакцията на Г. Бакалов и с активното сътрудничество на Ангел Тодоров. Това издание силно привлича вниманието на съвременниците. Екземпляри от него се четат от нашите партизани и политзатворници в годините на съпротивата (1941—1944).²

Въпросът беше за посредниците. В тая връзка искам да изтъкна също ролята на библиотеките към вестниците „Ехо“ и „РЛФ“, както и на редица книжари или собственици на малки печатници, като Стоичко Василев, Трифон Паров, Петър Илиев Кулев и др. Ето един знаменателен факт.

В отговор на казионния „Ден на книгата“ администрацията на „Ехо“ обявява от 22 декември 1932 г. два месеца на пролетарската книжнина и на вниманието на читателите предлага романите „Железният поток“ на А. Серафимович, „Първата“ от Н. Богданов, „Париж“ от Б. Ясенски и „Русия“, репортажи от А. Барбюс.³

Естествено съветската книга излиза и в други, частни издателства, които не бяха свързани с Комunistическата партия. Такива са „Хемус“ на Христо Хаджиев, „Цвят“ на Георги Христов, „Т. Ф. Чипев“, „Ив. Г. Игнатов“, на Добромир Чилингиров и други. Тяхната дейност се обяснява преди всичко с порасналия авторитет на съветската художествена литература, наука и култура в годините на първите предвоенни петилетки, освен това у някои собственици на тия издателства живееха стари русофилски чувства. „В България — се констатира в един поверителен доклад на полицията от края на 1937 г. — съветската книга... има голям пласмент.“⁴

Цялата тази издателска дейност на свой ред стимулира израстването на ново поколение от български преводачи. Ако в периода 1918—1923 г. с преводи от съветски автори предимно се занимават Г. Бакалов, Д. Полянов, Кр. Кюлявков, Н. Хрелков, Христо Смирненски, Гео Милев, Д. Осинин, Иван Добрев, то през 30-те години се изявяват вече Хр. Радевски, Г. Караславов, Л. Стоянов, Ламар, Мл. Исаев, А. Тодоров, Д. Найденов, Н. Ланков, О. Василев, Пелин Велков, М. Грубешлиева, К. Зидаров, М. Марчевски, Г. Жечев, Ат. Смирнов, Трайчо Костов, Валери Петров, Богомил Райнов и много други. Преводачката им дейност протича изцяло в духа на вековната традиция на взаимни връзки и интерес към новите явления и в същото време се открива действието на един нов фактор — многократно порасналата потребност у масовия читател да има под ръка най-важните философски, научни и литературно-художествени произведения на съветските автори. Защото и през тези години на превода продължава да се гледа не просто като на „прозорец към света“, а така също като на едно от сигурните идейни оръжия в борбата за нова, социалистическа по своя характер национална българска литература, изкуство и култура.

И днес будят възторг най-значителните постижения в областта на художествения превод, а именно: дванадесеттомното издание на съчиненията на М. Горки, осъществено под общата редакция на Д. Осинин към книгоиздателство „Ив. Г. Игнатов“ (1929—1936), две авторски антологии от Хр. Радевски: „Любовна лирика в днешна Русия“ (1934) и „Антология на съвременната руска поезия“ (1938), втората е издание на „Хемус“. Междувременно по инициатива на Л. Стоянов се подготвя и осъществява първото българско издание на съчиненията на А. С. Пушкин в десет тома (1941—1942).

В поредицата на тия издания могат да се посочат и други — на М. Ю. Лермонтов, Л. Н. Толстой и Ф. М. Достоевски, от съветските — на С. Маршак и М. Зошченко, но и без това, надявам се, става ясно, че в мнозинството си българският читател настоятелно поиска да надникне в пределите на „заключената“ за него страна, да открие истинските двигатели на историческия прогрес, да опознае причините за възхода на съветските народи и оттам — да направи своите изводи. Литературният аспект на този процес най-добре се илюстрира с отношението на критиката и масовия читател към „Антология на съвременната руска поезия“.

¹ Литературна газета, № 46, 20 август 1939.

² Вж. Съветската литература в България 1918—1944, т. 2, с. 232—339.

³ Пак там, с. 441—443.

⁴ Пак там, т. 1, с. 429.

Първата реакция от изданието е крайно положителна. Книгата се разпродава, преди полицията да се досети и предприеме мерки за конфискуването ѝ. В периодичния печат излизат няколко възторжени рецензии: „Тази антология е нещо изключително за нашите дни. Тя крие в себе си неимоверно много, което, проучено и почувствувано от читателя и писателя, ще даде нови импулси, с нови желания и нови възможности.“¹

Времето не коригира рецензента. Това е, защото появата на антологията стои в дълбока връзка с новия климат, обусловен от усилията на цялата наша творческа интелигенция за коренно идейно и методологическо превъоръжаване с принципите на марксизма-ленинизма. В оня момент от особена важност — не само от политическо, но така също и от идейно-познавателно и литературно-практическо гледище — е било да се даде в ръцете на новия читател такава книга, която конкретно да покаже до какви високи естетически резултати се домогват съветските майстори на словото. Аналогични задачи преследва и „Антология на съвременната руска поезия“. Нека напомня, че тя излиза от печат в навечерието на 21-ата годишнина на Великата октомврийска социалистическа революция. Ето в тази обстановка е било нужно аргументирано и на висок глас да се утвърждават успехите на съветската литература и преди всичко нейният основен метод — социалистическият реализъм.

Още в предговора към антологията Радевски доста основателно запознава читателя с етапите и формите, през които преминава съветската литературна критика и теория в изясняване и утвърждаване на социалистическия реализъм не просто като термин (това също е важно!), но и като художествена практика. Второ, имайки пред вид някои тогавашни недоброжелатели на съветската литература (някои от тях не са преустановили своята дейност и досега в САЩ, ГФР, Югославия и др.), в полемичен, макар анонимен план Радевски подчертава: „Въпросът за творческия метод обаче не се разреши, той не можеше да се разреши с резолюции. *Социалистическият реализъм се утвърждава като основен, единствено правилен метод, който осигурява — както се казва в устава на Съюза — на художественото творчество възможността за проявяване на творчески инициативи, избор на разнообразни форми, стилове и жанрове. Този метод се препоръчва, за неговото усвояване и прилагане се води борба, но той не се налага по административен начин, той не може да бъде спънка за влизането в Съюза на онези писатели, които не го владеят.*“²

Този извод е защитен убедително с подбраните произведения за превод — като се почне с творби на Горки, Демян Бедни, В. Брюсов, Андрей Бели, А. Гастев, В. Каменски, В. Маяковски, Б. Пастернак и се свърши с В. Лебедев-Кумач, автор на текста на популярната песен „Широка страна моя родна“. Всеки превод се предхожда от съвсем кратка, ала съдържателна бележка за автора и особеностите на лириката му. И друго. Радевски предупреждава, че в антологията не са попаднали всички произведения, които нашият читател би трябвало да познава, например от някои представители на групата „Кузница“, както и от по-младите — Я. Смеляков, Е. Далматовски, А. Твардовски, но този пропуск е неизбежен — и без това антологията излиза в ограничен обем.

Както се разбира от казаното, въпросът за подбора на автори и произведения има свои аспекти. Ала основното в него е класовият подход към литературните явления. Специално у Радевски преобладава компетентното трактуване на проблемите на съветската литература, постоянни са усилията му да покаже националните и идейно-класовите стимули в поетичното творчество на Маяковски, Демян Бедни, Маршак, духовния кипнеж в литературните борби през 20-те и 30-те години. У него няма изчерпателност, прецизна фактология, но затова пък той ни ги държи ръката си върху пулса на днешния ден. Неслучайно направените от него преценки са зрели и претендират за оригиналност.

Това го отбелязвам не само по повод на преводаческата дейност на Радевски, а и заради принципа, изразен с такава последователност в защита на идейните и естетическите постижения на съветската литература. Ние все още пропускаме съществени заключения от анализа на подоб-

¹ Вестник на жената, 12 октомври 1938.

² Х р. Радевски. Антология на съвременната руска поезия. С., 1938, с. 34 (подчертаното от мен — Х. Д.).

ни литературни явления. Колко многоизмерима е функцията на посредника, най-често разбираме, когато се сблъскаме с признания на по-млади поети и преводачи. Неотдавна за „Антология на съвременната руска поезия“ един от тях сподели: „От антологията на Радевски, първо, се учих на комунизъм. Това бе през ужасните години на съпротивата. А по-късно тя стана ръководство в работата ми като преводач.“

Мисля, че това е признание на едно цяло поколение.

Отделно за качеството на преводите на Радевски би могло да се каже, че в голямото слушане той успява да запази интонационните особености на оригинала, основните образи и фигури, ритъма и системата за римуване. След Гео Милев безспорно на него се пада по-значителната част от онова, което е направено досега за усвояване например лириката и сатирата на Маяковски от нашия читател. (В различно време Маяковски е превеждан на български също от Л. Стоянов, Кр. Кюлявков, Б. Райнов, Б. Божилов, Г. Джагаров, Д. Методиев, всичките нека не изброявам.) Впрочем под редакцията на Радевски се появи и двутомникът „Избрани произведения“ (том 1, стихотворения, 1967, том 2, поеми, 1972), където за пръв път и най-пълно Маяковски е представен на български език.

В това отношение ролята и значението на Радевски като посредник, а още по-точно — като преводач, редактор и пропагандатор на Маяковски в България (когото неотменно изтъква като свой любим поет и учител), могат да бъдат сравнявани с аналогични прояви на Радован Зогович в днешната югославска литература,¹ както и на австрийския поет Хуго Хуперт, благодарение на който Маяковски зазвуча на немски език още през 30-те години и продължава да се издава до днес.

С тия думи искам да наведе читателя на мисълта за определена съизмеримост на явленията в областта на художествения превод и преди всичко — за актуалното, съвременното, а не само историко-литературното значение и роля на преводите на произведения от автори като Маяковски в днешните социалистически литератури. Много често тия преводи, а те могат да бъдат конкретизирани по автори и страни, встъпват в открита полемика с ония, които се стремят кога направо, кога с уговорки да „развенчат“ Маяковски, а заедно с него и художествения метод, на който той е един от най-талантливите представители.

Отчасти това обяснява мястото и функцията на художествения превод изобщо в съвременния литературен процес и конкретно — мястото и функцията му на пръв, макар не единствен посредник между литературите в страните, където социалистическата революция е победила. Но това е вече друга тема.

¹ Вж. интервю с Радован Зогович — сп. Иностранная литература, М., 1969, № 11, с. 253—258.